

Marcin Markiewicz
Instytut Pamięci Narodowej
Oddział w Białymstoku
ORCID: 0000-0003-1643-7082

Komitet Wojewódzki PZPR w Białymstoku 1949–1989 – członkowie, wybory, mechanizmy działania (ustalenia wstępne)

DOI: 10.15290/sp.2023.31.12

Abstrakt W artykule podjęto próbę przedstawienia oficjalnych i nieoficjalnych mechanizmów wyboru i działania oraz składu Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku w latach 1949–1989. Wskazano uwarunkowania anomalii w procesie wyłaniania władz partyjnych. Zaprezentowano fluktuację członków komitetu, ich wiek, wykształcenie oraz status społeczno-zawodowy. Opisano też rolę organów wykonawczych i kontrolnych KW PZPR w lokalnym aparacie władzy. Podjęto również próbę porównania różnych aspektów działania białostockiego komitetu z analogicznymi strukturami w innych częściach kraju.

Słowa kluczowe PZPR, komitet wojewódzki, partia, Białystok, komunizm

Abstract The article aims to present the official and unofficial mechanisms of selection, operation, and the composition of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party (PZPR) in Białystok from 1949 to 1989. The determinants of anomalies in the process of selecting party authorities are indicated. Fluctuations in committee members, their age, education and socio-professional status are presented. Additionally, the role of the executive and control bodies of the Regional Committee of the PZPR in the local power apparatus is described. An attempt was also made to compare various aspects of the Białystok committee's operation with analogous structures in other parts of the country.

Key words PZPR, Regional Committee of the PZPR, party, Białystok, communism

Wstęp

Polska Zjednoczona Partia Robotnicza jako hegemon polityczny przez czterdzieści lat określała ustrojowy, gospodarczy i społeczny kształt Polski. Rozbudowana struktura organizacyjna PZPR pozwalała jej na ingerencję w większość sfer życia społeczeństwa. Dyrektywy formułowane były na najwyższym szczeblu władzy – w Biurze Politycznym Komitetu Centralnego (KC) PZPR, ale za ich wdrażanie odpowiadały komitety wojewódzkie (KW) działające poprzez zależne od nich organizacje niższych szczebli (powiatowe, miejskie, gminne, gromadzkie itd.). *Modus operandi* KW PZPR miał więc kapitalne znaczenie dla kształtu lokalnej polityki, gospodarki, kultury i większości dziedzin życia publicznego.

Moje rozważania dotyczą KW PZPR w Białymstoku w latach 1949–1989 jako najwyższej, wybieralnej władzy partyjnej w województwie (potocznie zwanej „plenem”), jego organów wykonawczych (egzekutywy i sekretariatu) oraz

w mniejszym stopniu kontrolnych: Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej (WKR) oraz Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej (WKKP). Nie interesuje mnie biurokratyczna i organizacyjna strona funkcjonowania komitetu i jego aparatu¹ politycznego, a przede wszystkim pokazanie jego społecznego oblicza. Szukam odpowiedzi na pytania o mechanizmy wyboru członków wymienionych gremiów, ich liczebność, fluktuację kadr, a także strukturę wiekową, płciową i społeczno-zawodową. Próbuję też ustalić, jakie były ich prerogatywy, wzajemne zależności oraz rzeczywiste znaczenie w lokalnej strukturze władzy i w ramach samego KW. Obszarem moich dociekań jest również funkcjonowanie tzw. partii wewnętrznej (egzekutywy i sekretariatu), czyli rzeczywistej siły sprawczej w strukturach partyjnych. Wskazuję wreszcie na anomalie w skrajnie zrutynizowanym i zrytualizowanym procesie wyłaniania władz partyjnych. W tym przypadku staram się określić, co było ich przyczyną, na czym polegały oraz jakie były ich skutki. Tak zakreślona perspektywa badawcza – a jednocześnie ograniczona pojemność artykułu – powodują, że niniejszy tekst należy traktować jako wstęp do szczegółowych analiz umożliwiających pogłębione wnioskowanie na temat funkcjonowania PZPR na Białostocczyźnie.

Podstawą źródłową niniejszego artykułu jest głównie dokumentacja wojewódzkich konferencji PZPR w Białymstoku z lat 1949–1986. W sumie odbyło się 28 takich posiedzeń, a protokoły z obrad są w miarę kompletne. Wyjątkiem jest ostatnia konferencja z marca 1989 r., której dokumentacja się nie zachowała, zaś jej ogólny przebieg opisano w „Gazecie Współczesnej” – organie prasowym KW PZPR w Białymstoku. Wiele informacji zawartych w tekście jest rezultatem żmudnych analiz statystycznych kilkudziesięciu tomów akt. Z tego względu – w imię przejrzystości aparatu naukowego – często rezygnuję ze szczegółowego przywoływania w przypisach poszczególnych dokumentów, zastępując to ogólniejszymi informacjami o pochodzeniu danych.

Funkcjonowanie lokalnych struktur PZPR nie jest popularnym nurtem badań najnowszej historii Polski i tylko kilka wojewódzkich organizacji partyjnych doczekało się opracowań naukowych (nie licząc piśmiennictwa petzpeerowskich historyków sprzed 1989 r.), z których część dotyczy jedynie wybranego okresu ich funkcjonowania. Cenną monografię KW PZPR w Białymstoku w okresie stalinowskim napisał Artur Pasko². Oprócz tego należy wymienić znakomicie udokumentowaną książkę dotyczącą struktur PZPR na Warmii i Mazurach³, prace na temat komitetów wojewódzkich w: Opolu⁴, Kra-

¹ Używam tego pojęcia na określenie etatowych, opłacanych z budżetu partii pracowników PZPR. Termin ten, choć nieprecyzyjny i zaczerpnięty z dokumentacji partyjnej, wszedł na stałe do obiegu naukowego.

² Pasko 2002.

³ Korejwo 2021.

⁴ Sroka 2019.

kowie⁵, Lublinie⁶, Gdańsku⁷ i Warszawie⁸ oraz kilka przyczynków na temat Białej Podlaskiej, Tarnobrzegu i Gdańska⁹. Większość autorów koncentrowała się na organizacyjno-biurokratycznej stronie funkcjonowania komitetów, dlatego ich ustalenia były dla mnie przydatne w dość ograniczonym zakresie. Niemniej jednak wskazane pozycje – o ile jest to możliwe – stanowią istotne punkty odniesienia dla moich ustaleń.

Wojewódzkie konferencje partyjne

Komitety wojewódzkie PZPR wybierano podczas konferencji sprawozdawczo-wyborczych będących najwyższą władzą w organizacjach partyjnych liczących ponad czterystu członków. Poprzedzała je kampania sprawozdawczo-wyborcza w komitetach niższego szczebla, kiedy wyłaniano skład reprezentacji na konferencję wojewódzką. Tylko w 1980 r. frekwencja wśród delegatów na konferencję wojewódzką była stuprocentowa, zazwyczaj obecnych było 85–95 proc. delegatów (ok. 250 osób). Najliczniejsze konferencje odbyły się w: 1949 r. (295 delegatów), grudniu 1956 r. (343 delegatów) oraz w latach osiemdziesiątych (ponad 280 delegatów)¹⁰.

Konferencja była wojewódzkim odpowiednikiem krajowego zjazdu PZPR. Na czas obrad zawieszano uprawnienia wszystkich organów partyjnych (komitetów, egzekutyw, sekretariatów i sekretarzy). Rozstrzygano wówczas sprawy organizacji: przyjmowano sprawozdania ustępujących władz, zatwierdzano programy działania na najbliższe lata, wybierano delegatów na zjazdy PZPR oraz – przede wszystkim – wybierano nowe składy komitetów wojewódzkich partii. Ta ostatnia i jednocześnie najważniejsza funkcja konferencji wynikała wprost ze statutu PZPR, który ustanawiał kadencyjność wszystkich organów wybieralnych w PZPR. Statut regulował także interwały pomiędzy konferencjami, a tym samym długość kadencji władz. Pierwotnie konferencje wojewódzkie miały się odbywać nie rzadziej niż raz do roku. III Zjazd PZPR w 1959 r. kadencję władz partyjnych szczebla wojewódzkiego określił na dwa lata¹¹, z kolei w 1981 r. została ona przedłużona do dwóch i pół roku¹². Ostatniej zmiany

⁵ Drabik 2021; Dudek 2003.

⁶ Zawadka 2014; Majchrzyk 2022.

⁷ Brzeziński 2019.

⁸ Boboli 2016.

⁹ Magier 2008; Róg 2012; Żukowski 2012.

¹⁰ Obliczenia własne na podstawie: Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APB), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku (dalej: KW PZPR), sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

¹¹ *Statut* 1963, s. 95.

¹² *Statut* 1981, s. 42.

Tabela 1. Konferencje wojewódzkie PZPR w Białymstoku w latach 1949–1989

L.p.	Data konferencji	Nazwa konferencji
1	11–12 VI 1949 r.	I Wojewódzka Konferencja PZPR
2	1–2 VII 1950 r.	II Wojewódzka Konferencja PZPR
3	23–24 V 1953 r.	III Wojewódzka Konferencja Partyjna
4	16–17 X 1954 r.	IV Wojewódzka Konferencja Partyjna
5	7–9 I 1956 r.	V Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
6	15–17 XII 1956 r.	VI Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
7	21–22 II 1959 r.	Wojewódzka Konferencja PZPR
8	20–21 II 1960 r.	VIII Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza
9	7–8 IV 1962 r.	IX Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
10	23–24 V 1964 r.	Wojewódzka Konferencja Wyborcza Delegatów na IV Zjazd PZPR
11	12–13 I 1965 r.	X Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
12	17–18 II 1967 r.	XI Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
13	18–19 X 1968 r.	Wojewódzka Konferencja Wyborcza Delegatów na V Zjazd PZPR
14	30–31 I 1969 r.	XII Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
15	3–4 IV 1971 r.	XIII Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
16	14 XI 1971 r.	Wojewódzka Konferencja Wyborcza Delegatów na VI Zjazd PZPR
17	6 IV 1973 r.	XIV Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
18	6 III 1975 r.	XV Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
19	12 XI 1975 r.	Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
20	18 II 1978 r.	XVI Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
21	9 I 1980 r.	XVII Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
22	10–11 VI 1981 r.	XVIII Wojewódzka Konferencja Wyborcza PZPR
23	10 II 1983	Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Programowa PZPR
24	25 I 1984 r.	XIX Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
25	28 III 1985 r.	Wojewódzka Konferencja Sprawozdawcza PZPR
26	24 V 1986 r.	Wojewódzka Konferencja Przedzjazdowa PZPR
27	4 X 1986 r.	XX Wojewódzka Konferencja Sprawozdawczo-Wyborcza PZPR
28	11 III 1989 r.	Wojewódzka Konferencja Sprawozdawcza PZPR

Źródło: APB, KW PZPR, sygn. 1–21, 23–24, 27, 29–31, 33–34, 36, „Gazeta Współczesna”, 13 III 1989, nr 61, s. 1–2.

dokonano podczas X Zjazdu PZPR (1986 r.), kiedy kadencję władz partyjnych wydłużono do pięciu lat¹³.

W Białymstoku władze partyjne wybierano podczas dwudziestu konferencji partyjnych¹⁴. W tabeli 1 wyróżniono je pogrubioną czcionką, zaś ich nazewnictwo i (niekonsekwentną) numerację przytoczono za dokumentacją partyjną.

Z tabeli 1 wynika, że odstęp między wojewódzkimi konferencjami sprawozdawczo-wyborczymi często przekraczały statutowe granice. Najdłuższy okres bez wyborów (ponad trzy lata) miał miejsce po VI konferencji pod koniec 1956 r. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wybory wojewódzkich władz partyjnych odbywały się w miarę regularnie co dwa lata, z wyjątkiem przedłużonych o około rok kadencji komitetów wybranych podczas IX i XV konferencji. Nie była to jedynie specyfika białostocka, ponieważ konferencje wojewódzkie w całym kraju odbywały się w zbliżonych terminach¹⁵. Daty wyborów partyjnych ustalane były na poziomie centralnym i to ściśle kierownictwo PZPR odpowiadało za naginanie zapisów statutowych, co zazwyczaj warunkowane było bieżącą sytuacją społeczno-polityczną.

W interesie zarówno centralnych, jak i lokalnych władz partyjnych było, aby konferencje wojewódzkie przebiegały według zawczasu przygotowanego scenariusza. Zgromadzenia te miały wszak dowodzić prawdziwości normatywnej i propagandowej wizji partii, jako organizacji bezkonfliktowej, jednolitej pod względem wyznawanej ideologii i metod działania. Był to jednak obraz z gruntu fałszywy, przeznaczony dla zewnętrznych obserwatorów. W rzeczywistości członkowie partii (zarówno „masy”, jak i aparat) na wszystkich szczeblach organizacyjnych nieustannie uczestniczyli w rozmaitych konfliktach i walce o władzę, wpływy czy korzyści. Konieczna była zatem odgórna blokada artykulacji poglądów i aktywności „mas członkowskich”, która poprzez odgórne dyrektywy pozwalała utrzymać najważniejszy dogmat PZPR – jedność działania na zewnątrz¹⁶.

Wojewódzkie zwierzchnictwo partyjne zdawało sobie sprawę, że konferencja stanie się pokazem jedności, jeśli taką właśnie postawę zamanifestują delegaci. Z tego powodu komitet wojewódzki ściśle kontrolował powiatowe konferencje sprawozdawczo-wyborcze, gdzie wybierano delegatów na konferencje

¹³ Statut 1987 s. 61.

¹⁴ Pierwsze – tymczasowe – wojewódzkie władze partyjne zostały wybrane nie podczas konferencji, a podczas połączonego posiedzenia plenarnego komitetów wojewódzkich byłej PPR i PPS 23 XII 1948 r. Wybrano wówczas przez aklamację 41-osobowy Komitet Wojewódzki PZPR oraz jedenastoosobową egzekutywę, pierwszym sekretarzem KW został Mieczysław Tureniec; zob. Pasko 2002, s. 46.

¹⁵ Zob.: Korejwo 2021, s. 93–94; Sroka 2019, s. 27–28; Zawadka 2014, s. 35–45; Drabik 2021, s. 27–36.

¹⁶ Drygalski, Kwaśniewski 1992, s. 310–317.

wojewódzkie, decydujące o składzie KW. W związku z tym zarówno kampanie sprawozdawczo-wyborcze, jak i wszystkie materiały prezentowane na konferencjach powiatowych były ściśle kontrolowane przez komitet wojewódzki. Przede wszystkim jednak regułą była obecność jego przedstawicieli – od lat sześćdziesiątych najwyższego szczebla, bo sekretarzy i członków egzekutywy KW – na konferencjach powiatowych. Czuwali oni nad przebiegiem obrad, oceniali jakość wygłaszanych referatów i wystąpień, a nade wszystko dbali o to, by składy powiatowych władz partyjnych i delegatów na konferencje wojewódzkie wybierano „zgodnie z pierwotnymi założeniami”¹⁷. Sformułowanie to wielokrotnie pojawia się w wojewódzkich ocenach konferencji niższego szczebla i oznacza, że KW nieformalnie wpływał na wybór delegatów¹⁸. Już sama obecność wojewódzkiego dostojnika partyjnego musiała działać na zebranych dyscyplinująco. Jego oficjalne wystąpienie, w którym nierzadko sugerował na kogo głosować – tym bardziej. Poza tym stosowano cały arsenał środków perswazji, które nie pozostawiły zbyt wielu śladów w oficjalnych dokumentach, jak zakulisowe rozmowy, obietnice czy groźby¹⁹. Nawet tak ścisła kontrola i manipulacja wyborami nie zawsze gwarantowały sukces, o czym świadczą np. konferencje powiatowe w Łomży i Augustowie, gdzie w 1964 r. nie wybrano osób rekomendowanych przez KW. Sytuacje takie były jednak incydentalne i zawsze stawały się przedmiotem postępowania wyjaśniającego na szczeblu wojewódzkim²⁰. Zdając sobie sprawę, że owo nieformalne oddziaływanie KW na decyzje instancji partyjnych niższego szczebla jest kluczowym problemem dla odtworzenia rzeczywistych mechanizmów działania partii na szczeblu lokalnym, traktuję je jako ważny postulat badawczy wymagający odrębnego studium.

Ustalenie przez ustępujące kierownictwo KW składu osobowego delegatów wykluczało w gruncie rzeczy prawdziwą dyskusję, ponieważ już na etapie konferencji powiatowych eliminowano osoby, które mogły poruszać niewygodne kwestie, a tym samym zaburzać przebieg obrad wojewódzkich. Poza tym dopiero od 1960 r. delegaci otrzymywali materiały do dyskusji (referat egzekutywy KW, rozmaite sprawozdania itp.) z kilkudniowym wyprzedzeniem²¹. Wcześniej zapoznawali się z nimi dopiero podczas konferencji, co również zniechęcało do zabierania głosu. Podczas dyskusji dominowały wystąpienia „bezpieczne”, dotyczące sytuacji w konkretnych powiatach, zakładach pracy lub środowiskach. Nie miały charakteru polemicznego, lecz afirmatywny wobec bieżącej

¹⁷ APB, KW PZPR, sygn. 787, k. 134.

¹⁸ Zob. np.: APB, KW PZPR, sygn. 778, k. 12; APB, KW PZPR, sygn. 782, k. 16; APB, KW PZPR, sygn. 796, k. 165; APB, KW PZPR, sygn. 801, k. 445.

¹⁹ Drygałski, Kwaśniewski 1992, s. 313.

²⁰ APB, KW PZPR, sygn. 787, k. 122, 134.

²¹ APB, KW PZPR, sygn. 8, k. 74.

polityki partii. Jeśli pozwalano sobie na krytykę, to nigdy nie dotyczyła ona instancji nadrzędnych²². Zdarzały się rzecz jasna wyjątki, przykładowo w 1958 r. zastępcy przewodniczącego PWRN Edmundowi Szczepańskiemu wymusnęła się uwaga na temat horrendalnych kosztów delegacji (120 mln zł) pracowników komitetu wojewódzkiego. Podczas obrad egzekutywy KW stwierdzono, że „rzucić taką cyfrę wobec zebranych pięciuset delegatów i to na różnym poziomie jest wielce niewłaściwe”²³. Generalnie jednak głosy wykraczające poza opisany wyżej schemat były zjawiskiem wyjątkowym i faktycznie, poza rokiem 1956, zaczęły się pojawiać dopiero w latach osiemdziesiątych.

Konferencje wojewódzkie były więc ważnymi wydarzeniami dla lokalnych struktur PZPR, ale należy je traktować jako cykliczne ceremonie organizowane przez jedną siłę polityczną w celu legitymizacji swoich rządów. Dla wojewódzkich władz partyjnych najważniejszy był niezakłócony przebieg tych zebrań²⁴, który miał świadczyć o jedności i zwartości lokalnych struktur partyjnych. Rzeczywiste znaczenie wojewódzkich konferencji PZPR dla ustalania składu kierowniczych organów partyjnych było znikome. Delegaci oddawali wprawdzie głosy na poszczególnych kandydatów do KW, ale nie mieli już wpływu na wybór jego organów wykonawczych, czyli egzekutywy i sekretariatu.

Komitet Wojewódzki PZPR

Najważniejszą funkcją wojewódzkich konferencji sprawozdawczo-wyborczych był wybór członków i zastępców członków komitetu wojewódzkiego PZPR, który był najwyższą władzą partyjną w okresach między konferencjami. Statut partyjny z 1949 r. był dosyć lakoniczny w kwestii zadań i uprawnień KW: „Kieruje całokształtem pracy wojewódzkiej organizacji partyjnej, rozporządza kadrami partyjnymi na terenie swojej organizacji, kieruje redakcją wojewódzkiego partyjnego organu prasowego, zarządza majątkiem i kasą partyjną”²⁵.

Liczebność komitetów wojewódzkich PZPR regulowały przepisy statutowe i w Białymstoku rosła ona systematycznie. W 1949 r. KW liczył 39 członków, w latach pięćdziesiątych nie przekroczył 50, w okresie gomułkowskim 70–80, w kolejnych latach około 100. Najliczniejszy skład białostockiego KW wybrano w 1986 r. – 112 członków. Zatem KW PZPR w Białymstoku pod koniec funkcjonowania niemal potroił swój stan osobowy z początku istnienia.

²² Zob. np.: APB, KW PZPR, sygn. 4, k. 1–50; APB, KW PZPR, sygn. 12, k. 1–108; APB, KW PZPR, sygn. 19, k. 44–66.

²³ APB, KW PZPR, sygn. 352, k. 162.

²⁴ W 1962 r. nawet posiłki podawane delegatom były wcześniej kontrolowane przez lekarza; zob. APB, KW PZPR, sygn. 10, k. 113–119.

²⁵ *Deklaracja* 1949, s. 64–65.

Jedyną anomalią w tej kwestii był rok 1956 (115 członków), co dokładniej wyjaśniam w dalszej części artykułu²⁶.

Do lat sześćdziesiątych – z wyjątkiem 1956 r. – podczas białostockich konferencji partyjnych kandydatury zgłaszało prezydium konferencji²⁷, które ustalało je podczas bliżej nieokreślonej „narady aktywu partyjnego”. Brak dokumentacji nie pozwala na stwierdzenie, czy narady te w ogóle się odbywały. Począwszy od IX wojewódzkiej konferencji partyjnej w 1962 r. – z wyjątkiem 1981 r. – kandydatury były zgłaszane przez tzw. komisję matkę (od 1971 r. komisję wyborczą), która była organem odpowiedzialnym za przygotowanie list kandydatów na członków KW. Niezależnie od procedury wyborczej starano się, aby zmiany w składzie tego gremium nie były zbyt radykalne i by wśród kandydatów znalazły się osoby sprawdzone w ubiegłych latach. Na przykład w 1973 r. komisja wyborcza postanowiła, „aby dla zapewnienia ciągłości pracy wojewódzkiej instancji umieścić w składzie władz najbardziej aktywnych towarzyszy z poprzedniej kadencji, których bogate doświadczenie jest istotnym elementem zachowania tej ciągłości”²⁸. Owa ciągłość oznaczała obecność w składzie KW stałej grupy ludzi zaufanych i uległych, którzy gwarantowali zachowanie *status quo* w wojewódzkich strukturach PZPR. Aby to osiągnąć, ustępujące kierownictwo uciekało się do kularowego narzucania delegatom kandydatur członków KW, czy też manipulowania składami prezydium i komisji wyborczej²⁹. Mieczysław Rakowski wspominając jedną z konferencji przedzjazdowych w Zielonej Górze stwierdził nawet, że była sterowana przez Służbę Bezpieczeństwa, ponieważ „oficerowie безпеki obrabiali delegatów” przed głosowaniem³⁰.

Listy wyborcze nie były zamknięte i delegaci mieli statutowe prawo do zgłaszania innych kandydatur. Do początku lat sześćdziesiątych „z sali” zgłaszano dodatkowo do czterech kandydatów na członka komitetu wojewódzkiego, nikomu z nich jednak nie udało się uzyskać mandatu (zazwyczaj otrzymywali pojedyncze głosy poparcia). Od 1962 r. dodatkowe kandydatury (od 7 do 19) zgłaszała tzw. komisja matka, ale w tym wypadku również żadna ze zgłaszanych osób nigdy nie otrzymała wystarczającej liczby głosów, by znaleźć się w składzie KW. Na początku lat siedemdziesiątych zmodyfikowano zasady tworzenia list kandydackich, co miało zdemokratyzować lub sprawić wrażenie demokratyzacji

²⁶ Obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

²⁷ Wyjątek stanowiła III wojewódzka konferencja partyjna, kiedy kandydatury na członków KW zostały zaproponowane przez komisję wnioskodawczą; zob. APB, KW PZPR, sygn. 3, k. 6.

²⁸ APB, KW PZPR, sygn. 18, k. 153.

²⁹ Drygański, Kwaśniewski 1992, s. 324–325.

³⁰ Rakowski 1999b, s. 371.

wewnątrzpartyjnych wyborów. Instrukcja KC z września 1971 r. nakazywała wojewódzkim komisjom wyborczym umieszczanie na listach dodatkowych 15 proc. kandydatów ponad to, co same proponowały. Dodatkowi kandydaci byli zgłaszani „z sali” lub „w drodze szerokich konsultacji”³¹.

Omówione instrukcje wyborcze, jak i utrwalona przez lata praktyka powodowały, że wybory członków komitetów wojewódzkich miały niewiele wspólnego z zapisanymi w statutach PZPR zasadami demokratycznych wyborów. Oficjalnie ustępująca egzekutywa nie miała prawa tworzenia listy kandydatów do nowych władz, ale „na stanowiska partyjne – czytamy w instrukcji KC – z wyboru konferencji partyjnej lub zebrania partyjnego egzekutywa KW lub KP ma prawo wytypować kandydata celem rekomendowania go konferencji lub zebraniu”³². W praktyce oznaczało to, że kandydatów na członków KW wskazywała właśnie ustępująca egzekutywa. Głosujący wiedzieli zatem, że biorą udział w procedurze, której rezultat jest z góry znany. O mechanicznych i bezreflekcyjnych głosowaniach świadczą uwagi przedstawiciela komisji skrutacyjnej podczas konferencji w 1962 r. Prosił on delegatów, by swoim „automatycznym” głosowaniem nie krzywdzili kandydatów, których nazwiska zaczynały się od ostatnich liter alfabetu. Normą było bowiem oddawanie głosów po kolei, bez szczególnego namysłu nad kandydaturami³³.

Przepisy partyjne w żaden sposób nie regulowały kwestii fluktuacji członków komitetów wojewódzkich, w związku z tym dopływ „świeżej krwi” do tych gremiów zależał od – często nieformalnych – wytycznych władz zwierzchnich. W ciągu czterdziestu lat w skład białostockiego KW PZPR wybrano łącznie 1027 osób³⁴. Dane zawarte w wykresie 1 wskazują, że najmniejsza wymiana członków KW PZPR w Białymstoku miała miejsce w latach 1967–1973, z kolei największe zmiany w składzie tego gremium następowały wtedy, gdy partia przechodziła kryzys, a więc w 1956 r. oraz w latach osiemdziesiątych. Podczas wszystkich konferencji wyborczych znacznie większych zmian personalnych dokonywano wśród zastępców członków niż wśród samych członków komitetu wojewódzkiego. W przywołanych we wstępie opracowaniach naukowych komitetów wojewódzkich PZPR nie ma informacji o tym aspekcie ich funkcjonowania, co uniemożliwia porównanie fluktuacji kadr w Białymstoku z podobnymi zmianami w innych częściach kraju.

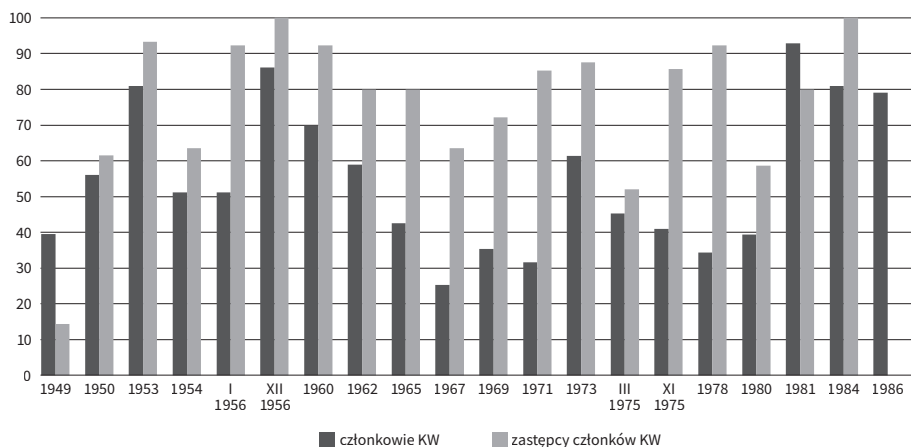
³¹ Zob. np.: APB, KW PZPR, sygn. 18, k. 168–176; APB, KW PZPR, sygn. 19, k. 98; APB, KW PZPR, sygn. 20, k. 188–194.

³² *Uchwały* 1959, s. 508.

³³ APB, KW PZPR, sygn. 9, k. 242.

³⁴ Obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, Materiały z wojewódzkich konferencji PZPR w Białymstoku w latach 1949–1986, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

Wykres 1. Odsetek nowych osób wybieranych w skład KW PZPR w Białymstoku podczas kolejnych konferencji sprawozdawczo-wyborczych

Źródło: obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

Z powyższych ustaleń bezpośrednio wpływa zagadnienie „etatowości” członków KW. Wprawdzie większość (63,8 proc.) zasiadała w Komitecie przez jedną kadencję, jednak prawie jedna piąta (18,8 proc.) analizowanej grupy miała na koncie dwie kadencje, a niemal 8 proc. – trzy kadencje. Czterokrotnie wybierano 22 osoby (2,6 proc.), pięciokrotnie – 21 (2,5 proc.), sześciokrotnie – 13 (1,5 proc.), siedmiokrotnie – 10 (1,2 proc.), ośmiokrotnie – 5 (0,6 proc.), dziewięciokrotnie – 4 osoby³⁵. Absolutnym rekordzistą, jeśli chodzi o czas spędzony w KW PZPR w Białymstoku, był Józef Trusiewicz³⁶, którego wybierano piętnastokrotnie między 1950 a 1980 r. (z przerwą w latach 1960–1962).

Na temat większości osób zasiadających w białostockim KW od jednej do trzech kadencji trudno powiedzieć cokolwiek, poza tym, że byli członkami tego gremium. Z reguły reprezentowali drugi lub trzeci szereg partyjny (funkcjonariusze komitetów powiatowych lub gminnych partii, sekretarze POP), byli pracownikami rad narodowych niższego szczebla, a także przedstawicielami środowisk robotniczych, chłopskich oraz inteligenckich. Ich rola w Komitecie wojewódzkim była czysto dekoratywna, nie mieli bowiem realnego wpływu na bieg procedowanych tam spraw. Pozostali – wybierani cztery

³⁵ Obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

³⁶ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), sygn. 3949, k. 1–39.

i więcej razy – członkowie KW to z reguły pracownicy administracji szczebla wojewódzkiego, przewodniczący organizacji społecznych, dowódcy jednostek wojskowych i przede wszystkim – etatowy aparat PZPR. W 1949 r. pracownicy aparatu PZPR stanowili aż 62 proc. składu KW, w 1953 r. – 51 proc., pod koniec 1956 r. – 36 proc., w 1962 r. – 33 proc., w 1967 – 43 proc., w 1975 r. – 18 proc., w 1986 r. – 12 proc.³⁷ Wyraźny jest zatem trend spadkowy – w 1949 r. pracownicy PZPR stanowili dwie trzecie składu KW, zaś pod koniec omawianego okresu na etacie partyjnym był co dziesiąty członek tego gremium³⁸. Prawdopodobnie była to celowa strategia egalitaryzacji stosunków wewnątrzpartyjnych. Propagandowy przekaz takiego działania: aparat oddaje więcej władzy w ręce „mas” nie zmieniał jednak faktu, że członkowie tego pierwszego – mimo że mniej liczni – choćby z racji zajmowanych stanowisk w strukturze KW nadal stanowili główną siłę sprawczą wojewódzkiej maszyny partyjnej.

Widoczna jest wreszcie korelacja między zajmowanym stanowiskiem partyjno-państwowym a częstotliwością wyboru w skład komitetu wojewódzkiego. Okazuje się, że konkretne osoby wcale nie zajmowały eksponowanych stanowisk z racji członkostwa w KW, ale wchodziły do tego gremium niejako automatycznie właśnie dzięki piastowaniu istotnych funkcji. Egzemplifikacją tego mechanizmu są np. kariery Stanisława Kudły³⁹, który zasiadał w KW przez czternaście kadencji w latach 1953–1980 (z przerwą 1957–1960), trzynastą razę wybierany był Mikołaj Kiryluk⁴⁰ (1956–1980), dwanaście – Stanisław Juchnicki⁴¹ (1949–1971), jedenaście: Aleksander Młodzianowski⁴² (1960–1980) i Ryszard Kowalski⁴³ (1956–1980), dziesięć: Aleksander Kamiński⁴⁴ (1953–1971) oraz Władysław Juszkiewicz⁴⁵ (1962–1980). Wszyscy przez wiele lat znajdowali się na szczytach wojewódzkiej hierarchii PZPR i w tym okresie byli członkami komitetu wojewódzkiego partii.

³⁷ APB, KW PZPR, sygn. 1, k. 92–92v.; APB, KW PZPR, sygn. 3, k. 217–218; APB, KW PZPR, sygn. 6, k. 163–163v.; APB, KW PZPR, sygn. 9, k. 505–507; APB, KW PZPR, sygn. 13, k. 243–244; APB, KW PZPR, sygn. 20, k. 225–225v.; APB, KW PZPR, sygn. 36, k. 417–417v.

³⁸ Autorzy opracowań na temat innych komitetów wojewódzkich PZPR nie podają danych umożliwiających dokładne ich zestawienie z informacjami z KW w Białymstoku w badanym okresie. Przykładowo w KW PZPR w Krakowie w 1953 r. pracownicy aparatu partyjnego stanowili prawie 77 proc. składu plenum (znacznie więcej niż w Białymstoku), w Olsztynie w 1967 r. prawie 37 proc. (nieco mniej niż w Białymstoku), w Gdańsku w 1975 r. – 20 proc. (prawie tyle co w Białymstoku); por.: Drabik 2021, s. 46; Korejwo 2021, s. 114; Brzeziński 2019, s. 117.

³⁹ AAN, KC PZPR, sygn. 9757, k. 1–3.

⁴⁰ AAN, KC PZPR, sygn. 9883, k. 1–8.

⁴¹ AAN, KC PZPR, sygn. 1452, k. 1–47.

⁴² AP w Poznaniu, KW PZPR, sygn. 12548, k. 1–11.

⁴³ APB, KW PZPR, sygn. 2656, Karty ewidencyjne.

⁴⁴ AAN, KC PZPR, sygn. 1535, k. 1–32.

⁴⁵ AAN, KC PZPR, sygn. 9822, k. 1–2.

Skład komitetu wojewódzkiego mógł być – i był – zmieniany w trakcie kadencji pod warunkiem, że zmiany nie obejmowały więcej niż jedną piątą członków wybranych podczas konferencji. Decydowała o tym egzekutywa, która poddawała stosowne wnioski pod głosowanie podczas zebrań plenarnych. Uchwała plenum wystarczała, by cofnąć mandat członkowi (lub zastępcy członka) KW i dokooptować w jego miejsce inną osobę. Nie odnalazłem danych umożliwiających ocenę tego zjawiska w całym omawianym okresie, jednak na podstawie dostępnej dokumentacji można stwierdzić, że jego skala była znaczna. Przykładowo do 1960 r. ze składu KW wykluczono 22 członków i jednego zastępcę członka wybranych w grudniu 1956 r.⁴⁶ Podczas kolejnej kadencji (1960–1962) wymieniono cztery osoby⁴⁷, ale już między XI a XII konferencją sprawozdawczą wyborczą (1967–1969) – siedemnaście⁴⁸. Najczęstszymi przyczynami wykluczenia ze składu KW były rozmaite nadużycia władzy, tryb życia nielicujący z powagą partyjnego stanowiska (pijaństwo, rozwiązłość towarzyska, ale też manifestowanie religijności) albo ostentacyjne lekceważenie obowiązków partyjnych. Automatycznym wykluczeniem z plenum skutkowało też przeniesienie jego członka do pracy w innym województwie, co było normą funkcjonowania aparatu partyjnego. Stosunkowo najrzadziej zdarzały się samodzielne rezygnacje członków KW, motywowane zazwyczaj zapaścią zdrowotną lub – w pojedynczych przypadkach – ideologicznie.

Dane zawarte w tabeli 2 pozwalają na sformułowanie wniosków na temat wieku, wykształcenia oraz składu socjalno-zawodowego członków KW PZPR w Białymstoku. Po pierwsze, komitet się starzał. O ile do połowy lat sześćdziesiątych przewagę miały osoby w wieku do 40 lat, to w kolejnych latach wyraźnie rosła grupa członków w wieku 41–50 lat oraz ponad pięćdziesięcioletnich. Należy też zauważyć, że grupa wiekowa, którą można nazwać młodzieżą (do 25 lat), w całym omawianym okresie była najmniej liczna w składzie KW. Druga konstatacja dotyczy wykształcenia. W całym czterdziestoleciu trzon komitetu stanowiła grupa z wykształceniem średnim bądź niepełnym średnim. Jednak do 1956 r. był znaczny odsetek osób z wykształceniem podstawowym, nawet niepełnym. Od początku lat sześćdziesiątych grupa ta zaczęła się kurczyć i stale rósł udział osób z wykształceniem wyższym, które w drugiej połowie lat osiemdziesiątych stanowiły niemal połowę składu białostockiego KW. Po trzecie, skład socjalno-zawodowy badanej grupy wolno, ale wyraźnie ewoluował. W latach pięćdziesiątych odsetek robotników oraz chłopów nigdy nie osiągnął 10 proc., w kolejnej dekadzie nieznacznie przekroczył ten próg, od połowy lat siedemdziesiątych wyraźnie wzrósł do poziomu ok. 30 proc. Podobne

⁴⁶ APB, KW PZPR, sygn. 8, k. 470–472.

⁴⁷ APB, KW PZPR, sygn. 10, k. 98.

⁴⁸ APB, KW PZPR, sygn. 15, k. 175.

trendy – z mniejszymi lub większymi odchyleniami – a więc: systematyczny wzrost średniej wieku członków KW, poprawa ich wykształcenia aż do znacznej przewagi absolwentów szkół wyższych w latach osiemdziesiątych oraz dominacja szeroko pojętej grupy pracowników umysłowych nad robotnikami i w szczególności chłopami widoczne były również w komitetach wojewódzkich w Krakowie, Opolu i Gdańsku⁴⁹.

Tabela 2. Wiek, wykształcenie i zawód członków KW PZPR w Białymstoku w wybranych latach w procentach

Wyszczególnienie		Data konferencji wojewódzkiej						
		12 VI 1949	24 V 1953	17 XII 1956	8 IV 1962	18 II 1967	12 XI 1975	4 X 1986
Wiek	do 25 lat	2,7	2,5	1,7	1,3	–	2,1	–
	26–40 lat	61,1	60,0	64,3	64,4	30,8	34,7	33,0
	41–50 lat	27,7	22,5	24,3	24,6	55,7	34,7	39,3
	ponad 50 lat	8,3	15,0	9,6	9,7	13,9	15,8	27,7
Wykształcenie	niepełne podstawowe	13,5	24,3	11,3	4,1	3,8	–	–
	podstawowe	35,1	48,8	38,3	20,5	19,0	25,2	9,8
	niepełne średnie	10,8	14,6	–	5,6	1,3	15,8	16,1
	średnie	32,4	9,7	42,6	39,7	30,4	17,8	26,8
	niepełne wyższe	–	–	–	5,6	10,1	2,1	–
	wyższe	8,1	2,4	7,8	24,6	35,4	38,9	47,3
Zawód	robotnicy	2,6	9,7	7,8	16,4	11,4	31,6	30,3
	chłopi	–	7,3	9,5	12,3	12,6	19,0	30,3
	pracownicy umysłowi	97,4	82,9	82,5	68,3	75,9	48,4	49,1

Źródło: obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1, k. 92–92v.; APB, KW PZPR, sygn. 3, k. 217–218; APB, KW PZPR, sygn. 6, k. 163–163v.; APB, KW PZPR, sygn. 9, k. 505–507; APB, KW PZPR, sygn. 13, k. 243–244; APB, KW PZPR, sygn. 20, k. 225–225v.; APB, KW PZPR, sygn. 36, k. 417–417v.

Ustalenia dotyczące słabego wykształcenia członków KW nie zmieniają faktu, że białostocki komitet na przestrzeni czterech dekad był zdominowany przez grupę określaną w dokumentach jako pracownicy umysłowi. Trzeba jednak podkreślić, że było to pojęcie bardzo pojemne i dotyczyło m.in.: pracowników technicznych, nauczycieli, lekarzy, pracowników organizacji społecznych, jednostek administracyjnych oraz gospodarczych, funkcjonariuszy milicji i aparatu bezpieczeństwa, a także – największą, jak się okazuje

⁴⁹ Drabik 2021, s. 46–50; Sroka 2019, s. 46–48; Brzeziński 2019, s. 110–116.

grupę – aparat partyjny, czyli etatowych pracowników PZPR. Liczna reprezentacja tych ostatnich wynikała z niepisanego prawa, według którego pełnienie funkcji z mianowania dawało perspektywę funkcji z wyboru. Powszechność tej praktyki ułatwiała biurokracji partyjnej formułowanie programów działania oraz narzucanie stylu pracy całej partii oraz wymuszanie na zdezorientowanych i ubezwłasnowolnionych ciałach wyborczych zaaprobowania doboru kandydatów na stanowiska kierownicze⁵⁰.

Analiza składu białostockiego KW PZPR pod względem płci jednoznacznie wskazuje, że było to zdecydowanie męskie grono. Do końca lat sześćdziesiątych do komitetu wojewódzkiego wybierano od czterech (1953 r.) do ośmiu (1960 r.) kobiet, wskaźnik procentowy ich udziału zawierał się między 6,1 proc. (grudzień 1956 r.) a 15,4 proc. (1949 r.). Dekada lat siedemdziesiątych stała pod znakiem większej feminizacji, ponieważ kobiety w tym okresie stanowiły średnio jedną czwartą wszystkich członków (najwięcej w 1978 r. – 28,2 proc.). Później nastąpił wyraźny spadek, w 1981 r. było to zaledwie 6,1 proc., trzy lata później – 9,0 proc., a w 1986 r. znowu wzrost – 24,1 proc.⁵¹

Organy kontrolne KW PZPR

Organami kontrolnymi wojewódzkiej organizacji partyjnej były Wojewódzka Komisja Rewizyjna (WKR) i Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej (WKKP). WKR była wybierana głosami delegatów podczas wojewódzkich konferencji sprawozdawczo-wyborczych PZPR. Pierwsze wersje statutów partyjnych nie precyzowały jej zadań, dopiero w statucie z 1963 r. stwierdzono, że wojewódzkie i powiatowe komisje rewizyjne mają zadania analogiczne do Centralnej Komisji Rewizyjnej, czyli: „kontrolę właściwego trybu załatwiania spraw przez aparat partyjny oraz nadzór nad działalnością finansowo-gospodarczą KW i wojewódzkich instytucji partyjnych”⁵². W praktyce analizowano finanse, realizację budżetu oraz inwestycje KW, kontrolowano obieg wszelkiej dokumentacji, prawidłowość ewidencji partyjnej, tryb i tempo załatwiania rozmaitych spraw (w szczególności skarg i wniosków), realizowano ponadto kontrole instancji partyjnych zlecone przez KW lub KC PZPR⁵³.

Do 1956 r. WKR liczyła trzech członków i trzech zastępców członków. W grudniu tego roku grono to powiększono do jedenastu członków (siedmiu

⁵⁰ Grell 1989, s. 65.

⁵¹ Obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36. Podobny trend feminizacji występował w KW PZPR w Opolu; zob. Sroka 2019, s. 48.

⁵² Statut 1963, s. 90.

⁵³ Zob. APB, KW PZPR, sygn. 8, k. 104–114.

zastępców), w 1960 r. – dziewięciu członków, zaś liczba zastępców pozostała bez zmian. Od 1962 r. zrezygnowano z powoływania zastępców, a członków WKR było piętnastu. W latach siedemdziesiątych wybierano 24–25 osób, najliczniejsze grono (31 członków) wybrano w 1984 r.⁵⁴ Na czele WKR stał przewodniczący, którego – pod nadzorem przedstawiciela CKR – wybierali ze swego grona członkowie komisji podczas zebrania plenarnego. Najdłużej (1950–1962) przewodniczącym białostockiej WKR był kierownik Wydziału Statystyki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Stefan Artymowicz.

Drugim organem kontrolnym działającym w ramach KW PZPR była Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej, która stanowiła lokalny odpowiednik komisji centralnej powołanej przez Sekretariat KC PPR w maju 1945 r. Funkcje CKKP (tożsame z funkcjami komisji niższego szczebla) unormowano w pierwszym statucie PZPR i na przestrzeni kolejnych dekad sformułowania te ulegały tylko redakcyjnym poprawkom⁵⁵. Był to w zasadzie sąd partyjny, do którego zadań i kompetencji należało „czuwanie nad czystością szeregów partyjnych i obliczem ideologicznym członków partii, wyciąganie konsekwencji dyscyplinarnych wobec członków łamiących dyscyplinę partyjną i naruszających «zasady etyki partyjnej»”⁵⁶. Komisje były uprawnione do stosowania całego wachlarza kar partyjnych, poczynając od upomnienia, poprzez nagany, aż do wydalenia z szeregów PZPR.

W pierwszych latach WKKP liczyła od dziewięciu do piętnastu członków. Znacznie zwiększono jej liczebność w latach sześćdziesiątych (24–26 osób), zaś od połowy następnej dekady komisja liczyła 31–32 członków. Od 1960 r. skład WKKP wybierany był podczas pierwszych zebrań plenarnych nowo wybranego KW, natomiast od 1981 r. członków komisji wybierano podczas wojewódzkich konferencji partyjnych głosami wszystkich delegatów. Zmiany na stanowisku przewodniczącego WKKP w Białymstoku zachodziły rzadko. Przez trzynaście lat (1954–1967) komisją kierował Józef Ziółkowski⁵⁷, następnie aż do 1981 r. Mikołaj Kiryluk. Ostatnim przewodniczącym tego gremium był Edmund Krzeмиński⁵⁸, który kierował WKKP w Białymstoku do końca jej istnienia.

W 1986 r. dotychczasowe organy kontrolne zastąpiono jednym – komisją kontrolno-rewizyjną działającą zarówno na poziomie centralnym, jak i na niższych szczeblach organizacyjnych PZPR. Ogólnie rzecz biorąc nowa struktura łączyła zadania i uprawnienia komisji kontroli partyjnej i komisji rewizyjnych⁵⁹. Wojewódzka Komisja Kontrolno-Rewizyjna w Białymstoku została wybrana

⁵⁴ APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

⁵⁵ Osęka 2012, s. 76–77.

⁵⁶ *Deklaracja* 1949, s. 62–63.

⁵⁷ APB, KW PZPR, sygn. 5178, k. 1–37.

⁵⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 9741, k. 1–23.

⁵⁹ *Statut* 1987, s. 78–83.

podczas ostatniej konferencji wyborczej PZPR w Białymstoku w październiku 1986 r. Była znacznie liczniejsza od poprzedniczek (68 członków), posiadała trzynastoosobowe prezydium⁶⁰, a jej przewodniczącym został Jan Kuźma⁶¹.

Partia wewnętrzna

Naczelną zasadą działania PZPR był centralizm demokratyczny, według którego wszystkie komitety partyjne pracowały pod dyktando instancji zwierzchnich. Wymagało to utworzenia na każdym szczeblu partyjnej struktury organu, który odbierałby i wprowadzał w życie te dyrektywy. Organ ten musiał być całkowicie dyspozycyjny i posiadać duże kompetencje na podstawie statutu. Warunki te spełniały egzekutywy i sekretarze komitetów partyjnych. „Tak więc egzekutywy – pisali Jerzy Drygalski i Jacek Kwaśniewski – a zwłaszcza sekretarze i etatowy aparat wykonawczy tworzyć miały wyodrębnioną z całości struktury partyjnej część, którą można nazwać ze względu na jej rolę faktycznego animatora aktywności całej partii, partią właściwą lub – za Orwellem – partią wewnętrzną”. Członkowie partii wewnętrznej mieli być aktywni, pozostali zaś stanowili jedynie quasi-demokratyczną oprawę. Ofensywność pierwszych i bierność drugich powodowały, że traciły na znaczeniu zebrania plenarne KW, a rzeczywista władza przechodziła w ręce członków egzekutywy⁶².

Do partii wewnętrznej należeli wyłącznie etatowi pracownicy PZPR, czyli aparat, który sprawował faktyczną kontrolę nad partią. Kontrolował procedury wyborcze, swój skład uzupełniał metodą kooptacji osłanianej przez *quasi* wybory. Awans w jego strukturach zależał nie od woli wyborców (członków PZPR), lecz od decyzji zwierzchników, co prowadziło do tworzenia grup, koterii i mechanizmów klientelizmu⁶³. Zjawisko to opisał Edward Redliński w głośnym reportażu *Jakiś*. Pierwszy sekretarz KW w Białymstoku Arkadiusz Łaszewicz (kryjący się pod postacią Gospodarza) został przedstawiony następująco: „Gospodarz otacza się ludźmi, którym ufa, których może być pewny. A najbardziej ufa on ludziom ze swojej rodzinnej okolicy, czyli jak tu się mówi z jednej parafii”⁶⁴. Jego następca Zdzisław Kurowski zapewniał, że starał się zwalczać takie stosunki w KW i jednocześnie nie prowadzić czystek personalnych, choć „oczywiście sprawy pewne były załatwiane, jak były oczywiście przekazywane”⁶⁵. Dla uzyskania stanowisk w partii wewnętrznej często stosowano „rozróbki” oraz

⁶⁰ APB, KW PZPR, sygn. 36, k. 407–409.

⁶¹ AAN, KC PZPR, sygn. 24671, k. 1–26.

⁶² Drygalski, Kwaśniewski 1992, s. 318–319, 326–331.

⁶³ Friszke 2012, s. 55–57.

⁶⁴ Redliński 1971, s. 5.

⁶⁵ Burza, s. 3.

„wykańczanie” poprzez donosy, anonimy i rozmaite intrygi. Istotne były też znajomości w Wydziale Organizacyjnym KC, gdzie na stopie służbowo-towarzystwej można było załatwić awans lub degradację funkcjonariuszy partyjnych⁶⁶.

Egzekutywa KW PZPR

W praktyce życia partyjnego kluczowe znaczenie miała egzekutywa, czyli organ wykonawczy KW. Do tej wąskiej grupy należało kierowanie bieżącą działalnością partii między posiedzeniami komitetu wojewódzkiego (plenium), kontrola realizacji uchwał i nadzór nad pracą całej maszyny partyjnej. Podczas posiedzeń egzekutywy zapadały decyzje personalne dotyczące obsady najważniejszych (a więc objętych tzw. nomenklaturą KW) stanowisk w województwie. Trafne wydaje się porównanie uprawnień i rangi egzekutywy KW na poziomie województwa do uprawnień Biura Politycznego KC na poziomie centralnym, przy zastrzeżeniu, że to pierwsze gremium było całkowicie podporządkowane drugiemu⁶⁷.

Formalnie egzekutywę wybierali spośród siebie członkowie komitetu wojewódzkiego podczas pierwszego plenarnego posiedzenia, które miało miejsce jeszcze w czasie obrad konferencji sprawozdawczo-wyborczej. Nie były to prawdziwe wybory, a jedynie mechaniczne głosowanie na kandydatów rekomendowanych przez obecnego na plenum przedstawiciela KC, lub wybranego wcześniej pierwszego sekretarza KW, który – rzecz jasna – musiał mieć *placet* partyjnej centrali na to stanowisko. W każdym przypadku ustalanie składu egzekutywy komitetu wojewódzkiego PZPR odbywało się ponad głowami członków KW⁶⁸.

Przepisy statutowe regulujące funkcjonowanie egzekutywy były dosyć ogólne. „Do prowadzenia bieżącej pracy partyjnej – czytamy w statucie PZPR z 1949 r. – Komitet Wojewódzki wybiera egzekutywę w składzie 11–15 członków, w tym pierwszego sekretarza i 2–4 sekretarzy oraz za zgodą KC powołuje wydziały”. Grono to miało odbywać posiedzenia nie rzadziej niż raz w tygodniu⁶⁹. W połowie lat siedemdziesiątych górną granicę liczby członków wojewódzkiej egzekutywy podniesiono do 21 osób, z kolei w 1987 r. jej wielkość (17–25 członków) uzależniono od liczebności organizacji partyjnych w poszczególnych województwach⁷⁰.

⁶⁶ Dąbek 2006, s. 134–156.

⁶⁷ Drabik 2021, s. 58; Sroka 2019, s. 54.

⁶⁸ Zob. np.: APB, KW PZPR, sygn. 1, k. 93; APB, KW PZPR, sygn. 2, k. 145; APB, KW PZPR, sygn. 8, k. 70–72; APB, KW PZPR, sygn. 12, k. 332; APB, KW PZPR, sygn. 18, k. 210–211; APB, KW PZPR, sygn. 24, k. 168.

⁶⁹ *Deklaracja* 1949, s. 64–65.

⁷⁰ *Statut* 1987, s. 106–107.

Egzekutywa KW PZPR w Białymstoku sukcesywnie się rozrastała, szczególnie od końca lat siedemdziesiątych. W latach 1949–1971 liczyła 10–15 członków, później 16–19, by w drugiej połowie lat osiemdziesiątych osiągnąć najwyższy stan – 23 członków. Trudno wskazać wyraźny trend w zakresie rotacji składu osobowego tej grupy. Największe zmiany nastąpiły w 1953 i 1981 r. – kiedy wymienionych zostało ponad 90 proc. członków. Najmniejsze ruchy kadrowe miały miejsce w okresie gomułkowskim (15–40 proc.) oraz w 1980 r. (10,5 proc.). Ogółem przez egzekutywę KW PZPR w Białymstoku przewinęło się 146 osób. Większość – 75 osób (51,4 proc.) zasiadała w tym gremium przez jedną kadencję, 33 osoby – 2 kadencje, dziewiętnaście osób – 3 kadencje, cztery osoby – 4 kadencje⁷¹. Kobiet w białostockiej egzekutywie KW było niewiele. Do 1975 r. wybierano jedną (w latach 1962–1971 nie wybrano żadnej), później zazwyczaj dwie. Najwięcej, bo aż cztery kobiety, wybrano podczas ostatniej konferencji sprawozdawczo-wyborczej w 1986 r.⁷²

Teoretycznie do egzekutywy KW mógł zostać wybrany każdy członek komitetu wojewódzkiego, ale w praktyce decydowało o tym stanowisko zajmowane w aparacie partyjnym, państwowym i gospodarczym. Nieformalnym przewodniczącym egzekutywy zawsze był pierwszy sekretarz KW, oprócz niego zasiadali tam tzw. sekretarze resortowi, do połowy lat pięćdziesiątych dwóch lub trzech, później zazwyczaj czterech: rolny, propagandy, organizacyjny i ekonomiczny. Stałym członkiem był również przewodniczący Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej. Do 1956 r. w białostockiej egzekutywie zasiadało też dwóch lub trzech kierowników wydziałów KW, natomiast od 1960 r. stale obecny był tylko kierownik Wydziału Organizacyjnego. W całym omawianym okresie – z wyjątkiem lat 1957–1962 – członkiem egzekutywy był I sekretarz Komitetu Miejskiego (KM) PZPR w Białymstoku, a w latach 1975–1981 towarzyszył mu I sekretarz KM w Hajnówce. Pierwsi sekretarze komitetów powiatowych rzadko pojawiali się w wojewódzkiej egzekutywie. W latach siedemdziesiątych trzykrotnie wybierano I sekretarza KP PZPR w Ełku, ponadto raz wybrano sekretarza KP PZPR w Białymstoku (grudzień 1956 r.) i w Łomży (1973 r.). W latach siedemdziesiątych do egzekutywy wybierano też sekretarzy komitetów zakładowych PZPR największych białostockich fabryk: Białostockich Zakładów Przemysłu Bawełnianego „Fasty” oraz Fabryki Przyrządów i Uchwytów. W latach 1960–1980 stałym członkiem egzekutywy był też redaktor naczelny organu prasowego KW – „Gazety Białostockiej”. W egzekutywie reprezentowani byli również lokalni przedstawiciele władz państwowych i samorządowych: przewodniczący lub wiceprzewodniczący Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej

⁷¹ Obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

⁷² Obliczenia własne na podstawie: APB, KW PZPR, sygn. 1–10, 12–13, 15–16, 18–21, 23–24, 27, 31, 36.

(od 1975 r. funkcję tę pełnił pierwszy sekretarz KW), w latach 1975–1980 także wojewoda białostocki. Do 1956 r. stałe miejsce w egzekutywie miał szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, a w kolejnych latach komendant lub zastępca komendanta wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej, od 1984 r. szef Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych. Do 1956 r. zawsze wybierano do egzekutywy przewodniczącego Wojewódzkiego Zarządu ZMP, w kolejnych latach szefowie wojewódzkich struktur komunistycznych młodzieżówek (ZMS i ZSMP) znaleźli się w tym gronie tylko cztery razy. Dziewięciokrotnie (regularnie w latach siedemdziesiątych) w egzekutywie KW zasiadał też przewodniczący Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych. Do 1956 r. do egzekutywy powoływano przewodniczącego Wojewódzkiego Zarządu Związku Samopomocy Chłopskiej, później (1960–1969) – przewodniczącego Wojewódzkiego Zarządu Kółek Rolniczych. Jedynie trzy razy w egzekutywie KW znaleźli się przedstawiciele wojska: w grudniu 1956 r. płk Edmund Krzemiński – dowódca 2. Podlaskiej Brygady Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, w 1981 r. płk Longin Wasilewicz – dowódca Podlasko-Mazurskiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza, w 1986 r. płk Stanisław Bryndza – dowódca 2. Podlaskiego Pułku Łączności Wojsk Obrony Wewnętrznej. Na początku lat siedemdziesiątych w egzekutywie zaczęli się pojawiać robotnicy z największych białostockich zakładów pracy, rolnicy i – rzadziej – przedstawiciele świata nauki i kultury. Liczba tych osób wzrosła w latach osiemdziesiątych, kiedy stanowili oni około połowy składu egzekutywy. Większa reprezentacja „dołów” partyjnych w egzekutywie KW była – jak się wydaje – konsekwencją wspomnianego już zjawiska szerszego otwarcia drzwi do komitetu wojewódzkiego dla członków niebędących etatowymi pracownikami KW. W związku z tym proporcjonalnie wzrastał też ich udział w składzie organów wykonawczych, choć stanowili oni jedynie rozbudowaną dekorację dla członków egzekutywy z aparatu. Stosując analogię do Biura Politycznego KC, tyle że na poziomie lokalnym, można przytoczyć wypowiedź Edwarda Gierka na temat hierarchii wśród członków tego gremium: „Są różni członkowie Biura: rzeczywiści, korespondenci i jest jeszcze trzecia kategoria”⁷³. Niewątpliwie wspomniani wyżej członkowie egzekutywy należeli właśnie do tej ostatniej grupy.

Sekretariat KW PZPR

Funkcjonowanie i kompetencje sekretariatów początkowo nie były uregulowane żadnymi partyjnymi normatywami. Dopiero zmiany wprowadzone do statutu PZPR w grudniu 1975 r. uwzględniały sekretariaty w strukturze

⁷³ Rakowski 2001, s. 142.

komitetów wojewódzkich. Późniejsze o kilka miesięcy wytyczne Sekretariatu KC precyzowały ich rolę jako organów wykonawczych komitetu wojewódzkiego i jego egzekutywy. Ich uprawnienia dotyczyły planowania i koordynowania pracy aparatu partyjnego, kierowania kampaniami wewnątrzpartyjnymi, decydowania w sprawach obsady stanowisk będących w nomenklaturze sekretariatów oraz nadzorowania polityki kadrowej komitetów niższych szczebli. Zastrzegano również, aby sekretariaty KW nie wtrącały się w kompetencje egzekutyw⁷⁴.

Niewątpliwie był to najwęższy krąg wtajemniczenia w sprawy wojewódzkiej organizacji partyjnej, skupiający zaledwie kilka osób dysponujących największą władzą. Jak ustalił Sebastian Drabik, w początkowym okresie Wydział Organizacyjny KC wręcz zakazywał tworzenia sekretariatów w komitetach wojewódzkich⁷⁵. Najpewniej chodziło o to, by nie dublować prac egzekutywy, do której i tak należeli wszyscy członkowie sekretariatu. Mimo to, szczególnie od drugiej połowy lat pięćdziesiątych tego rodzaju struktury zaczęły się pojawiać w większości komitetów wojewódzkich.

W dokumentach białostockiego KW termin „sekretariat” po raz pierwszy pojawił się dopiero podczas konferencji obradującej w grudniu 1956 r.⁷⁶, przedtem wybierano po prostu sekretarzy KW. Najwcześniejsze zachowane protokoły posiedzeń tego gremium pochodzą z września 1957 r.⁷⁷, co może wskazywać, że do tego czasu sekretariat KW PZPR w Białymstoku nie funkcjonował jako odrębne ciało wykonawcze komitetu. Protokoły z kolejnych lat są w miarę kompletne, choć zdarzają się kilkutygodniowe, a nawet kilkumiesięczne luki w dokumentacji⁷⁸. Poszczególni sekretarze z pewnością działali w porozumieniu ze sobą, odbywali wspólne posiedzenia, które najprawdopodobniej nie były protokołowane. Wszystko wskazuje jednak na to, że do 1957 r. sekretariat KW w Białymstoku oficjalnie się nie ukonstytuował i to egzekutywa była najważniejszym formalnym organem wykonawczym KW.

W skład sekretariatu KW PZPR wchodził pierwszy sekretarz oraz pozostali sekretarze. Od 1954 r. przypisywano im konkretne zakresy odpowiedzialności (sekretarze: organizacyjny, propagandy, rolny, w 1956 r. dołączył do tego grona sekretarz ekonomiczny), natomiast od 1973 r. zaprzestano określania kompetencji poszczególnych sekretarzy⁷⁹. Jediną kobietą w tym gronie była

⁷⁴ *Uchwały* 1980, s. 352–353.

⁷⁵ Drabik 2021, s. 63.

⁷⁶ APB, KW PZPR, sygn. 6, k. 83.

⁷⁷ APB, KW PZPR, sygn. 558, k. 1.

⁷⁸ Na podobny problem wskazują badacze innych komitetów wojewódzkich PZPR. W Opolu najwcześniejsze protokoły sekretariatu KW pochodzą z 1950 r. (Sroka 2019, s. 71), w Krakowie z 1955 r. (Drabik 2021, s. 63).

⁷⁹ APB, KW PZPR, sygn. 18, k. 210–211.

Halina Piotrowska-Olczak⁸⁰ powołana na stanowisko sekretarza KW w czerwcu 1975 r.⁸¹ Liczebność sekretariatu KW w Białymstoku była zmienna. Do 1954 r. były to trzy osoby, w kolejnych latach cztery lub pięć, najliczniejszy – sześć osobowy – sekretariat wybrano w 1980 r. oraz w 1986 r. Dwa razy w składzie sekretariatu znalazła się osoba spoza grona sekretarzy KW, był to przewodniczący WKKP (w 1975 oraz w 1980 r.). W posiedzeniach, zależnie od poruszanych zagadnień, brały też udział osoby zapraszane – najczęściej kierownicy wydziałów KW, sekretarze powiatowi partii, przedstawiciele administracji państwowej lub zakładów pracy.

Przedmiotem narad były kwestie związane z problemami wewnątrzpartyjnymi, organizacyjnymi, gospodarczymi oraz ideologicznymi. Wiele z tych spraw było później przedmiotem dyskusji w szerszym gronie podczas obrad egzekutywy. Regułą było bowiem, że sekretariat zawsze obradował dwa lub trzy dni przed egzekutywą. Wynikało to z faktu, iż to na posiedzeniach sekretariatu przygotowywano wnioski, które miały być przedłożone do akceptacji właśnie egzekutywie⁸². Najwięcej czasu poświęcano sprawom kadrowym. Mianowania, odwołania i przeniesienia w aparacie partyjnym, administracyjnym oraz wszelkich instytucjach były w porządku obrad niemal każdego posiedzenia sekretariatu. Jedne rozstrzygano natychmiast, inne przedkładano do decyzji egzekutywy. Wynikało to z faktu, że zarówno sekretariat, jak i egzekutywa miały osobne prerogatywy w zakresie mianowania na stanowiska objęte partyjną nomenklaturą⁸³.

Najważniejszą osobą w sekretariacie był pierwszy sekretarz KW. Jego faktyczna ranga odpowiadała pozycji kierownika wydziału KC, sytuował się więc o szczebel niżej od sekretarzy KC. Pierwszy sekretarz przewodził komitetowi wojewódzkiemu, zazwyczaj prowadził posiedzenia egzekutywy i plenum. Z tą funkcją wiązała się odpowiedzialność za całokształt polityki PZPR w województwie oraz nadzór nad miejscową administracją, a co za tym idzie, również największa władza. Pozycja pierwszych sekretarzy KW zmieniała się w czasie i była zależna od rozmaitych czynników, jak: bieżąca polityka PZPR, zażyłość z partyjną centralą, układy w lokalnych ośrodkach władzy, czy osobiste predyspozycje do pełnienia funkcji kierowniczych⁸⁴. W ciągu czterdziestu lat funkcję pierwszego sekretarza KW PZPR w Białymstoku piastowało dwanaście osób (tabela 3).

⁸⁰ Lekarka, pracownik naukowy Akademii Medycznej w Białymstoku, zastępca kierownika Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Białymstoku (1973–1975), sekretarz KW PZPR w Białymstoku (1975–1981); AAN, KC PZPR, sygn. 10359, k. 1–17.

⁸¹ APB, KW PZPR, sygn. 69, k. 18.

⁸² APB, KW PZPR, sygn. 569, k. 5–6.

⁸³ Zob. APB, KW PZPR, sygn. 412, k. 78–104.

⁸⁴ Szumiło 2016, s. 258.

Tabela 3. Pierwsi sekretarze KW PZPR w Białymstoku w latach 1948–1989

L.p.	Imię i nazwisko	Okres pełnienia funkcji
1.	Mieczysław Tureniec	15 XII 1948–22 IX 1949
2.	Józef Faruga	22 IX 1949–5 X 1950
3.	Józef Rygliszyn	5 X 1950–18 IV 1951
4.	Grzegorz Wojciechowski	18 IV 1951–6 XII 1952
5.	Stanisław Brodziński	6 XII 1952–6 IX 1955
6.	Jan Jabłoński	12 IX 1955–30 X 1956
7.	Antoni Laskowski	31 X 1956–16 XII 1956
8.	Arkadiusz Łaszewicz	17 XII 1956–5 I 1972
9.	Zdzisław Kurowski	5 I 1972–19 V 1975
10.	Władysław Juskiewicz	19 V 1975–30 X 1980
11.	Stefan Zawodziński	30 X 1980–11 IV 1983
12.	Włodzimierz Kołodziejuk	11 IV 1983–31 XII 1989

Źródło: Kochański 2022, s. 662.

O zmianach na stanowisku pierwszego sekretarza KW decydowała wyłącznie partyjna centrala i wprowadzano je w życie jak najszybciej po wydaniu stosownej rekomendacji. W protokołach Sekretariatu KC często pojawia się sformułowanie o „kierowaniu” na stanowisko pierwszego sekretarza KW konkretnych osób⁸⁵. Stanowisko – co trzeba jeszcze raz podkreślić – które według statutu partii miało pochodzić z wyboru, nie zaś z nominacji. Najczęściej zmian dokonywano podczas posiedzenia plenum lub egzekutywy komitetu wojewódzkiego. Po Mieczysławie Tureńcu, który urzędował od czasu Kongresu Zjednoczeniowego, trzech kolejnych sekretarzy obejmowało urząd podczas posiedzeń egzekutywy, wszyscy następni na posiedzeniach plenarnych KW. Jedyny proceduralny wyjątek od tej reguły miał miejsce podczas XIX wojewódzkiej konferencji w styczniu 1984 r., kiedy urzędujący od pół roku Włodzimierz Kołodziejuk został wybrany nie głosami członków komitetu wojewódzkiego, ale jeszcze przed formalnym wyborem plenum – głosami wszystkich delegatów obecnych na konferencji⁸⁶. Była to jedynie techniczna różnica, ponieważ – jak zwykle podczas wyboru władz wojewódzkich – Kołodziejuk miał za sobą poparcie sekretarza KC Mirosława Milewskiego, który rekomendował go jako jedyne, „który może podołać obowiązkom w następnej kadencji”⁸⁷.

⁸⁵ Zob. AAN, KC PZPR, sygn. VII–139, k. 8; AAN, KC PZPR, sygn. VII/2, k. 41–42, 279–281.

⁸⁶ APB, KW PZPR, sygn. 31, k. 223v–224.

⁸⁷ APB, KW PZPR, sygn. 31, k. 4–10.

Największa rotacja kadrowa wśród pierwszych sekretarzy komitetów wojewódzkich miała miejsce w okresie stalinowskim⁸⁸. W białostockim KW do końca 1956 r. zmiany na tym stanowisku zachodziły aż ośmiokrotnie. Z kolei cały okres gomułkowski to niepodzielne panowanie jednej osoby – Arkadiusza Łaszewicza, który rządził białostocką organizacją partyjną dokładnie piętnaście lat i dziewiętnaście dni. Był pod tym względem krajowym rekordzistą, ponieważ żaden inny pierwszy sekretarz KW w całym okresie istnienia PZPR nie sprawował tego urzędu dłużej w jednym województwie⁸⁹. Zmiany na tym stanowisku odbywały się na zasadzie swoistej karuzeli personalnej w ramach względnie stałej puli nazwisk należących do zaufanych i dyspozycyjnych działaczy, co dotyczyło również innych kierowniczych posad w aparacie partyjnym⁹⁰. Rotacja kadrowa miała na celu zapobieżenie powstawaniu zbyt silnych więzi lokalnych, a tym samym mocniejsze związanie i uzależnienie funkcjonariusza partyjnego od warszawskiej centrali. Duże znaczenie miały też osobiste stosunki ze zwierzchnikami – przykładowo Władysława Matwina odwołano ze stanowiska pierwszego sekretarza KW we Wrocławiu z powodu nieporozumień z Władysławem Gomułą. „Resztę uczyniły donosy słane do KC przez jego najbliższych współpracowników”⁹¹.

Pięciu białostockich pierwszych sekretarzy (Tureniec, Rygliszyn, Wojciechowski, Brodziński, Jabłoński) należało do pokolenia kapepowskiego, tzn. działali w organizacjach komunistycznych (Komunistyczna Partia Polski, Komunistyczny Związek Młodzieży Polski) w okresie II Rzeczypospolitej. Według typologii stworzonej przez Łukasza Bertrama nazwać ich można działaczami „dołowymi”, ponieważ nie pełnili ważnych funkcji, sytuowali się na niskich szczeblach organizacji, a zaangażowanie polityczne łączyli z pracą bądź jej poszukiwaniem⁹². Z kolei – za Mirosławem Szumiłą⁹³ – Józefa Farugę i Antoniego Laskowskiego należy zaliczyć do następnego pokolenia – peeperowców. Nie angażowali się politycznie przed wojną, a do Polskiej Partii Robotniczej wstąpili w okresie okupacji niemieckiej. Pokolenie zetempowskie, czyli działacze rozpoczynających aktywność polityczną w pezetpeerowskiej młodzieżówce reprezentowali najmłodsi: Kurowski, Juszkievicz i Zawodziński. Ostatni pierwszy sekretarz KW Włodzimierz Kołodziejuk wstąpił do PZPR w 1965 r.⁹⁴ Wszyscy – z wyjątkiem Mieczysława (Dymitra) Tureńca i Arkadiusza

⁸⁸ Szumiło 2016, s. 260–262.

⁸⁹ Kochański 2022, s. 664–670.

⁹⁰ Drygalski, Kwaśniewski 1992, s. 319–320.

⁹¹ Rakowski 1999a, s. 90.

⁹² Bertram 2023, s. 48.

⁹³ Szumiło 2016, s. 263.

⁹⁴ Pasko 2002, s. 83–88; AAN, KC PZPR, sygn. 13621, k. 1; AAN, KC PZPR, sygn. 9822, k. 8; AAN, KC PZPR, sygn. 24641, k. 1; Profil Stefana Zawodzińskiego na stronie Biblioteki Sejmowej.

Łaszewicza – mieli polskie pochodzenie. Ten pierwszy był Ukraińcem⁹⁵, natomiast Łaszewicz jeszcze pod koniec lat czterdziestych deklarował narodowość białoruską⁹⁶.

Białostoccy sekretarze byli z reguły typowymi „zadaniowcami” z innych części kraju, którzy zjawiali się na wezwanie KC i opuszczali Białystok, kiedy ich misję uznawano za zakończoną. Niemniej jednak pięciu związanych było z regionem dłużej niż tylko w okresie sprawowania funkcji pierwszego sekretarza wojewódzkiej organizacji partyjnej. Antoni Laskowski pochodził wprawdzie z Mazowsza, ale poczynawszy od 1945 r. pełnił funkcję sekretarza komitetów powiatowych PPR na Białostocczyźnie, zaś w 1949 r. awansował na kierownicze stanowiska w KW PZPR⁹⁷. Arkadiusz Łaszewicz urodził się pod Omskiem na Syberii, gdzie jego rodzina uciekła przed Niemcami na fali tzw. bieżenstwa w 1915 r. W 1921 r. wrócili wszak do swojego gospodarstwa w Podbohonnikach na Grodzieńszczyźnie i w 1940 r. podjął naukę w sowieckim Instytucie Pedagogicznym w Białymstoku. Podczas okupacji niemieckiej pracował w jednym z lokalnych zakładów galanterijnych, zaś w 1944 r. został kierownikiem Wojewódzkiego Urzędu Informacji i Propagandy. Karierę w aparacie partyjnym również zaczął w Białymstoku, gdzie w latach 1947–1949 był przewodniczącym WKKP PPR/PZPR⁹⁸. Władysław Juskiewicz pochodził z województwa białostockiego – urodził się w Piątnicy koło Łomży i cała jego kariera zawodowa, aż do objęcia stanowiska konsula PRL w Bułgarii w 1980 r., związana była z regionem białostockim⁹⁹. Z kolei jego następcą Stefan Zawodziński urodził się i wychował w Łódzkiem, ale w połowie lat pięćdziesiątych związał się zawodowo z Białostocczyzną pracując na rozmaitych stanowiskach w sektorze rolniczym. W 1972 r. został sekretarzem rolnym KW w Białymstoku, trzy lata później pierwszym sekretarzem KW w Łomży, przed objęciem funkcji szefa partii w Białymstoku był wiceministrem rolnictwa¹⁰⁰. Najbardziej „miejscowy” był ostatni pierwszy sekretarz KW – Włodzimierz Kołodziejuk urodzony w Rogawce nieopodal Siemiatycz. Do 1980 r. pełnił funkcję dyrektora Wojewódzkiego Zarządu Melioracji Wodnych w Białymstoku, następnie pracował w wojewódzkim aparacie partyjnym, którym kierował przez ostatnie sześć lat istnienia PZPR¹⁰¹.

⁹⁵ Szumiło 2016, s. 268.

⁹⁶ AAN, KC PZPR, sygn. 6091, k. 31.

⁹⁷ APB, KW PZPR, sygn. 4059, k. 1–34.

⁹⁸ AAN, KC PZPR, sygn. 6091, k. 25–25v., 89.

⁹⁹ AAN, KC PZPR, sygn. 9822, k. 1–1v.

¹⁰⁰ „Gazeta Współczesna”, 1–2 XI 1980, nr 235, s. 1.

¹⁰¹ AAN, KC PZPR, sygn. 24641, k. 1–29.

Anomalia wyborcze

Wyjątki od opisanych wyżej statutowych i zwyczajowych reguł rządzących powoływaniem władz partyjnych zdarzały się niezwykle rzadko i powodowane były zachwianiem pozycji PZPR podczas największych kryzysów społeczno-politycznych. W szeregi partyjne wkradała się wówczas niepewność, jedność partii była negowana przez jej członków, a kierownictwo traciło kontrolę nad „masami”, które odważniej artykułowały wątpliwości co do metod sprawowania władzy¹⁰². Wybory członków komitetu wojewódzkiego wykaczały wówczas poza sztaampową procedurę zatwierdzania przez delegatów przedłożonych im propozycji. Także skład wojewódzkiej egzekutywy formowano w okolicznościach innych niż konferencja sprawozdawczo-wyborcza, a wybór pierwszego sekretarza był czymś więcej niż bezrefleksyjną zgodą na kandydata wskazanego przez KC.

Po raz pierwszy wyborcze anomalia w białostockim KW miały miejsce jesienią 1956 r., na fali odwilży politycznej, kiedy wszystkie organizacje partyjne, od podstawowych po centralną, trzęsły się w posadach. W dniach 30–31 października 1956 r. odbyło się wyjątkowe w dziejach białostockiej partii plenum komitetu wojewódzkiego. Szczególny przebieg tego zgromadzenia był efektem niezadowolenia ze sposobu kierowania wojewódzką organizacją partyjną przez pierwszego sekretarza KW Jana Jabłońskiego oraz jego popleczników. Padło wówczas wiele gorzkich słów pod adresem kierownictwa KW, któremu zarzucano dystansowanie się wobec ustaleń VIII Plenum KC. Skutkiem tego była jednogłośnie przyjęta rezygnacja urzędującej egzekutywy i wybór nowego składu¹⁰³. W nowo wybranej jedenastoosobowej egzekutywie znalazły się tylko cztery osoby z poprzedniego składu wybranego podczas konferencji wojewódzkiej w styczniu 1956 r.¹⁰⁴

Znamiona demokratyzacji posiadały też przeprowadzone wówczas wybory pierwszego sekretarza KW, co nie zmienia faktu, że plenum to było w dużej mierze zaaranżowane przez warszawską centralę partyjną¹⁰⁵. W Białymstoku, podobnie jak w całym kraju, wybory władz partyjnych odbywały się pod okiem wysłanników KC PZPR. Nigdzie nie czekano do konferencji sprawozdawczo-wyborczych z wyłonieniem nowych władz partyjnych, a zrobiono to już podczas październikowych plenów wojewódzkich, kiedy albo przywożono z Warszawy nowych sekretarzy „w teczkach”, albo desygnowano tymczasowych, jak Antoni Laskowski w Białymstoku. Prawdopodobnie wynikało to z trudności z szybkim znalezieniem obsady dla wszystkich komitetów wojewódzkich, dlatego

¹⁰² O kryzysach społeczno-politycznych w PRL zob. Eisler 2008, na temat sytuacji w białostockiej PZPR w 1956 r. zob. Markiewicz 2019, s. 73–90.

¹⁰³ Markiewicz 2019, s. 74–76.

¹⁰⁴ APB, KW PZPR, sygn. 44, k. 362–363.

¹⁰⁵ Markiewicz 2019, s. 77–78.

ostateczne zmiany na stanowisku pierwszego sekretarza KW przeprowadzano podczas konferencji partyjnych na przełomie 1956 i 1957 r.¹⁰⁶ W Białymstoku VI wojewódzka konferencja sprawozdawczo-wyborcza odbyła się 15–17 grudnia 1956 r. Zakończyła krótką odwilżową zmianę na stanowisku szefa wojewódzkich struktur partyjnych, ponieważ po zaledwie półtoramiesięcznym okresie rządów Laskowskiego stanowisko to objął nominat KC – Arkadiusz Łaszewicz¹⁰⁷.

Podczas tej konferencji wykluczono z gremiów partyjnych działaczy skompromitowanych w okresie stalinowskim. Drugiego dnia obrad wybrano nowy skład KW PZPR. Wśród 115 nowo wybranych członków tylko dwudziestu zasiadało w tym gronie od czasu poprzedniej konferencji w styczniu 1956 r., co oznaczało bezprecedensową wymianę kadrową w białostockim KW¹⁰⁸. Zmieniono wówczas procedurę tworzenia listy wyborczej – kandydatów nie zgłosiło, jak dotychczas, prezydium konferencji, ale wyłoniona podczas obrad komisja składająca się z przedstawicieli powiatowych i miejskich organizacji partyjnych z całego województwa¹⁰⁹. Zróżnicowana liczba głosów oddanych na poszczególnych kandydatów wskazuje, że nie było to jedynie mechanicznie skreślanie nazwisk według kolejności liter w alfabecie¹¹⁰. Zarówno niespotykany wcześniej sposób wyłaniania kandydatów na członków komitetu, jak i wyniki głosowania świadczą o tym, że ruch – wprowadzie umiarkowanej i kontrolowanej – odwilży politycznej dotarł również do białostockiego KW.

Ćwierć wieku później, podczas karnawału „Solidarności”, PZPR przechodziła jeszcze większy kryzys. Szczególnie „doły” partyjne coraz bardziej wymykały się z rąk kierownictwa i stawały się niesterowalne. Podczas zebrań plenarnych KW jesienią 1980 r. jeden z robotników oświadczył, że „niezrozumiałe są fakty powtarzających się cyklicznie błędów w partii, poczynwszy od Bieruta a na Gierku skończywszy”. Sekretarz gminny PZPR w Czeremsze podkreślił, iż „zbyt często i za dużo jest błędów w działalności partii”, za co odpowiedzialnością obarczył Biuro Polityczne KC, zaś sekretarz partyjny lokomotywni w tej miejscowości stwierdził, że „wielu towarzyszy jest rozgoryczonych i straciło zaufanie do kierownictwa partii”. Sekretarz POP w białostockim Centrostalu zastanawiał się głośno: „Dlaczego zmiany w partii i rządzie nie dokonują się u nas w normalnych warunkach?”¹¹¹. Żądano zwołania nadzwyczajnego zjazdu PZPR, który miał przynieść program odnowy państwa i partii. IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR odbył się w lipcu 1981 r., a poprzedzająca go kampania sprawozdawczo-wyborcza była najbardziej żywiołowa w dziejach partii. W PZPR – od organizacji

¹⁰⁶ Ośko 2016, s. 287–288.

¹⁰⁷ Pasko 2002, s. 87.

¹⁰⁸ Więcej zob. Markiewicz 2019, s. 84–87.

¹⁰⁹ APB, KW PZPR, sygn. 6, k. 31–73.

¹¹⁰ APB, KW PZPR, sygn. 6, k. 164–170.

¹¹¹ APB, KW PZPR, sygn. 79, k. 99–101, 148–149.

podstawowych aż po wojewódzkie – nastąpiła generalna zmiana personalna władz, co było wyrazem powszechnego braku zaufania do całego niemal aktywu i aparatu partyjnego sprzed sierpnia 1980 r. W składach komitetów wojewódzkich nastąpiła wymiana kadry, sięgająca od 85 do 94 proc. Tylko dwóch (na 49) pierwszych sekretarzy miało staż sprzed VIII Zjazdu¹¹².

W Białymstoku XVIII wojewódzka konferencja wyborcza PZPR odbyła się 10–11 czerwca 1981. W gmachu białostockiego KW zgromadziło się 297 delegatów, z tego 235 wybranych po raz pierwszy, a 45 było członkami NSZZ „Solidarność”¹¹³. To, co wyróżniało tę konferencję na tle wcześniejszych, to nieskrępowana dyskusja, podczas której delegaci nie musieli przestrzegać ustalonego wcześniej scenariusza. Pojawiło się wiele głosów, że partia ignoruje i oszukuje środowisko robotnicze. Delegat z Czarnej Białostockiej postulował, aby jak najszybciej zreformować gospodarkę i usamodzielnic przedsiębiorstwa. Wzywał też do jednoznacznego określenia w statucie PZPR stosunku do ludzi wierzących i rozliczenia osób winnych nadużyć gospodarczych i politycznych. Kierownik Miejskiego Domu Kultury w Białymstoku artykułował swoje wątpliwości następująco: „Obecnie ważne są dla mnie pytania: jaka odnowa, kto ją ma robić, w jakim kierunku powinna ona zmierzać? Odnowa jest potrzebna na pewno, ale tylko socjalistyczna”. Z kolei przedstawiciel Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku stwierdził, że kierownictwo partyjne „przez swoje postępowanie doprowadziło do tego, że powszechną zasadą systemu społecznego stało się działanie niezgodne z prawem”. Prezes Wojewódzkiego Komitetu Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego wyraził niepokój z powodu „nurtu rozliczeniowego o wyraźnie personalnym, a nie programowym charakterze”, zauważył też „brak jasnej koncepcji wyjścia z kryzysu, postępujący rozkład struktur i łamanie psychiczne kadr, akceptowanie dwuwładzy i postępującą anarchizację życia”¹¹⁴.

Niespotykany dotychczas, bo demokratyczny, był również sposób wyłonienia wojewódzkich władz partyjnych¹¹⁵. Regulamin konferencji zmodyfikowali sami delegaci wprowadzając kilka istotnych zmian. Najważniejsza dotyczyła zgłaszania wszystkich kandydatów do władz bezpośrednio przez delegatów „z sali”, komisji wyborczej powierzono jedynie zadania techniczne¹¹⁶. Wybór członków KW zajął wówczas rekordowe pięć godzin, podczas których toczono zacięte spory, „składano życiorysy” i rozliczano się nawzajem z dotychczasowej działalności¹¹⁷. Skutkiem tego zdecydowana większość

¹¹² Duraczyński 1997, s. 88.

¹¹³ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 100.

¹¹⁴ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 6–26.

¹¹⁵ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 95–96.

¹¹⁶ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 3.

¹¹⁷ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 21.

dotychczasowych członków KW nie została nawet umieszczona na liście kandydatów do KW. Co za tym idzie, czerwcową konferencja spowodowała największe zmiany personalne w historii białostockiej organizacji partyjnej, ponieważ wymieniono 93 proc. składu osobowego komitetu wojewódzkiego.

Jeszcze większa dramaturgia towarzyszyła wyborom pierwszego sekretarza. Jak się okazało, przedłużenie mandatu Stefana Zawodzińskiego, kierującego białostockimi strukturami PZPR od października 1980 r., wcale nie było jedynie formalnością. Nowy regulamin obrad dał możliwość zgłaszania kandydatów i głosowania wszystkim delegatom, nie – jak dotychczas – tylko członkom nowo wybranego KW. W szranki wyborcze stanęły trzy osoby: dotychczasowy pierwszy sekretarz KW Zawodziński, pierwszy sekretarz Komitetu Miejskiego PZPR w Białymstoku Mikołaj Kozak oraz pierwszy sekretarz Komitetu Gminnego PZPR w Hajnówce Edward Lasota¹¹⁸. Ostatecznie triumfował Zawodziński, ale nie zwyciężył wcale z miażdżącą przewagą. Później przyznał, że wygrana w prawdziwych wyborach sprawiła mu znacznie większą satysfakcję, niż mechaniczna akceptacja delegatów dla sekretarza „przywiezionego w teczce”¹¹⁹.

Inaczej niż zwykle wyglądały też wybory egzekutywy KW, które z inicjatywy Zawodzińskiego zostały przesunięte o tydzień, co nie miało dotychczas precedensu¹²⁰. Odbyły się podczas plenum KW 17 czerwca 1981 r. i zgodnie z obowiązującym regulaminem pierwszy sekretarz KW zgłosił kandydatów w liczbie pełnego składu egzekutywy, członkowie komitetu zaś mieli prawo wskazania dodatkowych kandydatów¹²¹. Ostatecznie czternaście miejsc zajęli kandydaci rekomendowani przez Zawodzińskiego i tylko jeden zgłoszony z „sali”, co oznaczało, że pierwszy sekretarz efektywnie wykorzystał niespełna tydzień na przekonanie członków KW do poparcia swoich kandydatów¹²². Wyniki badań na temat funkcjonowania KW PZPR w kilku innych miastach uprawniają do twierdzenia, że ograniczona demokratyzacja procedur wyłaniania wojewódzkich władz partyjnych w 1956 i 1981 r. była zjawiskiem szerszym niż tylko białostockie¹²³.

Podsumowanie

Jak w każdej partii typu marksistowsko-leninowskiego, naczelną zasadą funkcjonowania PZPR był centralizm demokratyczny. Jego zasady widniały we wszystkich wersjach statutu partii i polegały na: wybieralności kierowniczych

¹¹⁸ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 17–18.

¹¹⁹ „Gazeta Współczesna”, 11 VI 1981, nr 117, s. 1.

¹²⁰ APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 354.

¹²¹ APB, KW PZPR, sygn. 80, k. 77–82.

¹²² APB, KW PZPR, sygn. 27, k. 284.

¹²³ Korejwo 2021, s. 334; Drabik 2021, s. 39; Sroka 2019, s. 51; Brzeziński 2019, s. 117–119.

gremiów wszystkich szczebli, ich obowiązkowej sprawozdawczości przed organizacjami partyjnymi, podporządkowaniu mniejszości decyzjom większości oraz bezwarunkowym posłuszeństwie władzom zwierzchnim. W praktyce oznaczało to ubezwłasnowolnienie organizacji niższego szczebla przez organizacje znajdujące się wyżej w partyjnej hierarchii. Również komitety wojewódzkie miały przede wszystkim realizować program nakreślony przez Komitet Centralny PZPR. Poczynione wyżej ustalenia wskazują, że lokalne gremia partyjne, jak konferencja sprawozdawczo-wyborcza i KW PZPR, mimo dużego formalnego znaczenia wynikającego z zapisów statutowych, w rzeczywistości były bezwonnymi ciałami zatwierdzającymi rozstrzygnięcia podejmowane przez znacznie węższe grona decyzyjne. Zarówno przebieg konferencji, jak i posiedzeń plenum KW był wówczas ustalany, by ich wyniki odpowiadały oczekiwaniom partyjnej centrali.

Poczynione analizy statystyczne umożliwiają naszkicowanie portretu zbiorowego członków białostockiego KW PZPR w latach 1949–1989. W zdecydowanej większości byli to mężczyźni, z biegiem czasu – podobnie jak całe społeczeństwo – coraz lepiej wykształceni. Do połowy lat sześćdziesiątych przed czterdziestym rokiem życia, w kolejnych dekadach już w wieku średnim. Szeroko rozumiana grupa pracowników umysłowych zawsze miała przewagę nad robotnikami i chłopami. Ponadto przez cały czas wśród członków KW wyraźna była obecność tzw. aparatu partyjnego. Nominacyjny charakter wyborów powodował również, że ponad jedna trzecia członków zasiadała w KW więcej niż jedną kadencję, zaś do gruntownej wymiany kadrowej dochodziło tylko w okresach poważnych kryzysów politycznych – jesienią 1956 r. i podczas kampanii „Solidarności”.

Kierownictwo KW dysponujące zawodowym aparatem partyjnym zawłaszczało politykę kadrową, tym samym zasada obieralności komitetów partyjnych i ich odpowiedzialności przed konferencjami została całkowicie wypaczona. To nie konferencja wybierała komitet wojewódzki, lecz ustępujące kierownictwo tego komitetu kreowało skład konferencji, aby ratyfikowała umowę zawartą bez jej udziału. Sam akt wyborczy poprzedzała niedemokratyczna (dokonywana przez aparat biurokratyczny partii) procedura wyłaniania i selekcji kandydatów. O wyborze na stanowisko nie decydowały kwalifikacje ani tym bardziej poparcie „mas”, a umiejętność pozyskania przychylności partyjnych zwierzchników i tworzenia sojuszy w aparacie partyjnym¹²⁴. Ponad tysiąc osób zasiadających w białostockim Komitecie w ciągu czterdziestu lat nie miało ani realnej władzy, ani wpływu na skład wojewódzkich organów wykonawczych PZPR. Był to więc organ ze wszech miar fasadowy, w którym obok wojewódzkiego kierownictwa partii, przedstawicieli administracji i najważniejszych

¹²⁴ Zob. Grell 1989, s. 61–65.

instytucji, zasiadała też spora grupa „dołowego aktywu”. Szczególnie dla tych ostatnich członkostwo w KW nie było prawdziwym uczestnictwem we władzy, choć mogło przysparzać prestiżu i umożliwiać dostęp do rozmaitych dóbr, co wymaga osobnych, szczegółowych badań.

Faktyczna władza skupiona była w rękach lokalnej partii wewnętrznej – egzekutywy KW i najważniejszych funkcjonariuszy aparatu politycznego. Na jej skład delegaci głosujący podczas konferencji wojewódzkich nie mieli żadnego wpływu, zaś wybrani przez nich członkowie KW – tylko iluzoryczny. Kandydatury członków egzekutywy przedstawiał nowo wybrany pierwszy sekretarz lub przedstawiciel KC, po czym akceptowało je plenum bez głosu sprzeciwu. Od połowy lat pięćdziesiątych wyłaniano jeszcze węższe grono decyzyjno-wykonawcze – sekretariat KW. Był to najważniejszy organ w wojewódzkiej organizacji partyjnej, ponieważ – obok wielu swoich prerogatyw – w praktyce decydował też o większości kwestii poruszanych na posiedzeniach egzekutywy.

Przywoływane w niniejszym artykule ustalenia na temat innych komitetów wojewódzkich PZPR wskazują, że sytuacja w Białymstoku nie była wyjątkowa, a wpisywała się w ogólnie przyjęty schemat funkcjonowania lokalnych ogniw partii. Wszędzie wybory do władz partyjnych, jak i wzajemne relacje poszczególnych gremiów KW były zbliżone do modelu, w którym rządziły sekretariat i egzekutywa mianowane przez KC, natomiast komitety wojewódzkie tylko zatwierdzały ich decyzje. Osobnym problemem i jednocześnie wielkim postulatem badawczym jest porównanie lokalnych uwarunkowań funkcjonowania partii wewnętrznej oraz wszelkich nieformalnych, a więc i trudnych do odtworzenia, metod działalności PZPR. Obecność tych kwestii w naukowym dyskursie wydaje się kluczowa dla zrozumienia peerelowskiej rzeczywistości.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Centralna Kartoteka: sygn. 1452, 1535, 3949, 6091, 9741, 9757, 9788, 9822, 9883, 10359, 13621, 24641, 24671; Sekretariat KC: sygn. VII/2, VII-139.

Archiwum Państwowe w Białymstoku:

Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku, Materiały wojewódzkich konferencji partyjnych: sygn. 1-21, 23-24, 27, 29-31, 33-34, 36; Plenum KW: sygn. 44, 69, 79, 80; Egzekutywa KW: sygn. 352, 412; Sekretariat KW: sygn. 558, 569; Wydział Organizacyjny KW: sygn. 778, 782, 787, 796, 801; Akta osobowe pracowników aparatu partyjnego: sygn. 4059, 5178; Kartoteka KW: sygn. 2656.

Źródła drukowane

- Deklaracja ideowa PZPR. Statut PZPR* (1949), Warszawa.
- „Gazeta Współczesna”, 1–2 XI 1980, nr 235; 13 III 1989, nr 61.
- Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej uchwalony przez III Zjazd PZPR* (1963), Warszawa.
- Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej z uzupełnieniami i poprawkami uchwalonymi przez X Zjazd PZPR. Regulamin wyboru delegatów, władz i organów kontrolnych PZPR* (1987), Warszawa.
- Statut Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej ze zmianami i uzupełnieniami uchwalonymi przez IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR w lipcu 1981 r.* (1981), Warszawa.
- Uchwały KC PZPR od II do III Zjazdu* (1959), Warszawa.
- Uchwały KC PZPR od VII do VIII Zjazdu* (1980), Warszawa.
- Rakowski M.F. (1999a), *Dzienniki polityczne 1963–1966*, Warszawa.
- Rakowski M.F. (1999b), *Dzienniki polityczne 1967–1968*, Warszawa.
- Rakowski M.F. (2001), *Dzienniki polityczne 1969–1971*, Warszawa.
- Redliński E. (1971), *Jakiś*, „Kultura”, nr 9, s. 5.

Opracowania

- Bertram Ł. (2023), *Bunt, podziemie, władza. Polscy komuniści i ich socjalizacja polityczna do roku 1956*, Warszawa.
- Boboli A. (2016), *„Przewodnia siła stolicy”. Komitet Warszawski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 1975–1990*, Warszawa.
- Brzeziński P. (2019), *Zwijanie sztandaru, Komitet wojewódzki PZPR w Gdańsku 1975–1990*, Gdańsk–Warszawa.
- Burza A., *Zdzisław Kurowski – I sekretarz KW PZPR w Białymstoku 1972–1975*, mps w druku, s. 3.
- Dąbek K. (2006), *PZPR – retrospektywny portret własny*, Warszawa.
- Drabik S. (2021), *Krakowska organizacja PZPR 1948–1990. Struktury – członkowie – działalność*, Kraków.
- Drygalski J., Kwaśniewski J. (1992), *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa.
- Dudek A. (2003), *Komitet wojewódzki PZPR jako lokalny ośrodek władzy – na przykładzie Krakowa*, w: *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa, s. 141–164.
- Duraczyński E. (1997), *PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980–lato 1981)*, „Dzieje Najnowsze”, 4, s. 73–92.
- Eisler J. (2008), *„Polskie miesiące” czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa.
- Frisk A. (2012), *Próba portretu zbiorowego aparatu partyjnego*, w: *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa, s. 55–74.
- Grell J. (1989), *Wylanianie elity władzy w Polsce ludowej a kultura polityczna*, Poznań.
- Kochański A. (2022), *Polska 1944–1991. Informator historyczny. Struktury i ludzie*, cz. 1, Warszawa.

- Korejwo M. T. (2021), *PZPR na Warmii i Mazurach 1948–1990. Struktury, organizacja, ludzie*, Białystok–Olsztyn–Warszawa.
- Magier D. (2008), *Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białej Podlaskiej, 1975–1990*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, Radzyń Podlaski, s. 553–574.
- Majchrzyk K. (2022), *Egzekutywa lubelskiego KW PZPR w latach 1956–1975. Struktura, funkcjonowanie, członkowie*, w: *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 4, red. R. Łatka, Warszawa, s. 196–212.
- Markiewicz M. (2019), *Odwilż na prowincji. Białostoczczyzna 1956–1960*, Białystok–Warszawa.
- Oseka P. (2012), *Sumienie partii. Rola i znaczenie Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej*, w: *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa, s. 75–98.
- Ośko P. (2016), *Demokratyzacja terenowych struktur PZPR na fali odwilży 1956/1957 – pozorna czy prawdziwa?*, w: *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa, s. 280–325.
- Pasko A. (2002), *Kulisy władzy ludowej w województwie białostockim (1948–1956). Organizacja, główne kierunki działania KW PZPR*, Białystok.
- Róg P. (2012), *Komitet Wojewódzki PZPR w Tarnobrzegu 1975–1989. Studium o partyjnej elicie władzy*, w: *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski, s. 381–406.
- Sroka M. (2019), *Komitet Wojewódzki PZPR w Opolu w latach 1950–1990*, Wrocław–Warszawa.
- Szumiło M. (2016), *Pierwsi sekretarze komitetów wojewódzkich PZPR w latach 1948–1970 – portret socjologiczny*, w: *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa, s. 258–279.
- Zawadka K. (2014), *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948–1956. Struktura – ludzie – mechanizm funkcjonowania*, Lublin.
- Żukowski M. (2012), *Komitet Wojewódzki PZPR w Gdańsku w pierwszym roku istnienia (grudzień 1948–grudzień 1949). Struktura organizacyjna i działacze*, w: *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski, s. 139–154.

Strona internetowa

Profil Stefana Zawodzińskiego na stronie Biblioteki Sejmowej, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000006241&find_code=SYS&local_base=ARS10 (dostęp 10.06. 2022).